

مسائل کتابخانه‌های دانشگاهی

اگرچه سنت کتابداری در ایران دیرینه است، «هنر کتابداری» جوان و تازه است. بی‌تردید چون کودک نوپائی است که محتاج بالیدن و راه بردن است. درین میان کتابداری دانشگاهی ایران، سالهاست حکم «مستله‌ای» شده است. البته تردید نباید داشت که مسأله کتابداری در دانشگاهها یکی حلقه است از زنجیره پیچیده دیگر مسائل آموزشی.

انقراض این مجمع که برای نخستین بار در ایران تشکیل می‌شود کوششی است برای یافتن راه‌حلهائی که احتمالاً و ماآلاً در پیشرفت امور آموزشی هم‌مفید و مؤثر واقع خواهد شد.

کتابداری ایران را به چند دوران باید تقسیم کرد. درخشان‌ترین دوره، بیگمان عبارت بوده است از دوران سنتی که از زمان بیت‌الحکمه‌ها و کتابخانه‌های اسلامی در بلادی چون مرو و بلخ و بغداد و نیشابور و اصفهان و ری و سازه و مراغه و تبریز - تا چهل پنجاه سال پیش در نهایت اعتبار دوام داشت. بی‌تردید به وسیله همان خزانه‌های کتب بوده است که دانشمندان ایرانی در پیشرفتهای علمی و فلسفی و کلامی و ریاضی جهان سهم یافته‌اند.

دوران دوم کتابداری از زمان تأسیس مدارس جدید در ایران، نظیر دارالفنون

و مدرسه علوم سیاسی و همچنین نهضت ملی مشروطیت آغاز شد و به علت آشنا شدن ایرانیان با تمدن اروپائی و آمدن معلمان اروپائی و تحصیل زبانهای اروپائی خود به خود تجدیدی بر اساس تقلید در نحوه کتابداری به وجود آمد.

دوران سوم از زمان تأسیس دانشگاه طیران و کتابخانه ملی و بطور کلی نهضت جدید فرهنگ آغاز شده است. این دوران تا اواخر جنگ جهانی دوم ادامه داشت. درین دوره است که برای نخستین بار استعمال روش طبقه بندی دهدهی دیوئی در کتابخانه دانشسرای عالی (از شعب آن موقع دانشگاه طهران) مرسوم شد. نیز کلاسی برای تدریس کتابداری بطور کوتاه مدت دائر گردید. اما چون هنوز محیط مناسب کافی نیافته بود استعمال تقسیم بندی دیوئی رواج و دامنه نیافت. اغلب کتابخانه های دانشگاهی درین دوره به روشهای کهنه تر اروپائی از قبیل چیدن کتابها بر حسب قطع یا ترتیب ورود کتاب تنظیم شده بود. اما باید گفت و تصریح کرد که زحمات کسانی چون دکتر مهدی بیانی و دکتر حق نظریان و دکتر محسن صبا و محمد تقی دانش پژوه درین دوره شایسته تحسین و افراس است. امیدست که همواره کتابداران ما خدماتی را که آنان با شوق تمام انجام داده اند با حق شناسی به یاد داشته باشند.

دوران چهارم کمی بعد از پایان یافتن جنگ جهانی دوم و توسعه فعالیت های یونسکو شروع شد. درین دوره با کمک یونسکو و کمکهای که از مؤسسات امریکائی نظیر فولبرایت حاصل چهار رسید چند بار کلاس کتابداری ایجاد شد. البته هر یک امیدهایی بود که مگر موجبات تحرك و تحولی در کتابخانه ها به وجود آید. از محل همین نوع کمکها چند نفر برای دیدن دوره های کار آموزی و مشاهده نهضت های جدید کتابداری به اروپا و امریکا اعزام شدند. در همین دوره است که درس اختیاری کتابداری جزء دروس برنامه دانشگاهی دانشسرای عالی (در زمانی که جزئی از دانشگاه تهران بود) قرار گرفت.

دوران پنجم مربوط می شود به ده سال اخیر یعنی از وقتی که در عده ای از

دانشگاهها کتابخانه مرکزی به وجود آمد. پیش و به مناسبت احتیاج به کتابدار متخصص، نخستین بار گروه کتابداری در دانشکده علوم تربیتی دانشگاه تهران ایجاد شد. در پی آن دوره فوق دیپلم در مدرسه ایران زمین، دوره لیسانس در دانشگاه آذربایجان و دوره فوق لیسانس در دانشگاه پهلوی و تدریس دروس کتابداری در دانشگاه اصفهان تأسیس گردید. متعاقباً بالیدگان و تحصیل کردگان این دوره‌ها به خدمت در کتابخانه‌ها در آمدند. نیز چند تنی که در اروپا و امریکا تحصیلات عالی کتابداری کرده بودند باز گشتند. در همین ده سال است که نشریه «کتابداری» کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران خاص نشر مواد علمی مربوط به فن کتابداری انتشار یافت. نیز کمیته‌ای به تنظیم و تهیه لغتنامه کتابداری پرداخت. بالاخره انجمن کتابداران و مرکز خدمات کتابداری و مرکز مدارک علمی بنیاد گرفت و مآلاً انتشارات مضبوط به کتابداری و کتابشناسی وسعت یافت.

یکی از کارهای مهمی که درین دوره انجام شده اتخاذ روش طبقه‌بندی کنگره است که اینک در بسیاری از کتابخانه‌های دانشگاهی مورد عمل است. ناگفته نگذرم که قانون هیأت امنای کتابخانه‌های عمومی در همین دوران از مجلسین گذشت و طبعاً فعالیت‌هایی که مبتنی بر آن قانون انجام شد مقدار زیادی در گسترش کتابخانه‌های عمومی مؤثر افتاد. همچنین قانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان درین دوره تأسیس گردید و کوشش‌ها آن موجب بنیادگذاری کتابخانه‌های کودک شد. نیز فرمان شاهنشاه آریامهر برای تأسیس کتابخانه پهلوی به منظور بر آوردن نیازهای ملی جامعه در امور مربوط به کتاب شرف صدور یافت.

با این همه دگرگونی که از مرحله سنتی کتابداری تا ایجاد مراکز مختلف فعالیت‌های خاص مربوط به کتابداری پیش آمده است آنچه در محیط کتابداری ایران

نارسا و ضعیف مانده «مسأله تفکر ملی» در باب کتابداری ایران است. تفکر به اینکه کتابداری ایران با چه نوع حرکت حیات واقعی و اساسی خواهد یافت. تفکر به اینکه سرمایه‌های هماهنگی و همکاری آن در چه جوهری نهفته شده است، تفکر به اینکه از چه راه میسرست که در جامعه کوچک کتابداران ایران مسائل موجود از صورت فردی و محلی و تشخیص طلبی خود خارج شود.

مسائل کتابداری ایران بطور کلی عبارت است از:

- مشخص شدن احترام کتابدار و تعیین معیاری بار خدمات او.

- علل بی‌توجهی کتابدار در به وجود آوردن تحرك در کتابخانه و راههای

کشیدن خواننده به کتابخانه، بنحوی که موجب گسترش مایه‌های فرهنگی «خواننده» بشود.

- فرهنگ ملی و کتابداری جدید را به چه نحو باید به هم مربوط کرد.

- چاره اندیشی نسبت به کم بودن کتاب و بدتر از آن محدود بودن اعتباراتی

که صرف تهیه کتاب و مخارج وابسته بدان می‌شود.

کوشش این مجمع با توجه به این مباحث کلی و اساسی که کتابخانه‌های دانشگاهی و هم کتابخانه‌های دیگر با آنها دست و پنجه نرم می‌کنند، بر آن است که در مذاکرات خود بطن هر یک از مسائل را بشکافد و نتایجی را که به دست خواهد آورد به دانشگاهها عرضه کند. بهمین ملاحظه ناچار بحث در این مجمع کاملاً آزاد و دور از هر نوع ابهام و مراعات خواهد بود. پس باید مدار گفتگوها کاملاً دور از حب و بغضها و بی‌توجه به کارهای استثنائی و اضطراری باشد. امیدست این رویه که قاعده موجب بازگویی معایب خواهد بود مایه رنجش و کسورت خاطرهای زود رنج نشود.

این مجمع که دارای دوازده جلسه در چهار روز خواهد بود و نزدیک به

یکصد نفر از کتابداران دانشگاهی و متخصصان چند مرکز تحقیقاتی در آن شرکت

می‌کنند دربارهٔ ده موضوع اساسی کتابداری بحث خواهد کرد و در هر باب، یکی از کسانی که در آن باب دارای تجربه بوده و آمادگی تحقیق داشته است خطابه‌ای به‌عنوان زمینه بحث ایراد خواهد کرد. هر خطابه يك ساعت و نیم مورد سنجش و بررسی قرار خواهد گرفت تا نظریات همگان در آن باب روشن شود و نتیجهٔ غائی در گزارش نهائی گنجانیده شود.

مباحث اصلی که درین جلسات مورد بحث خواهد بود عبارت است:

۱- تعلیمات دانشگاهی و وظایف کتابداران: مراد آن است که رابطهٔ واقعی آموزش دانشگاهی در ایران و نحوهٔ خدمات و وظایفی که بر عهدهٔ کتابداران باید باشد مشخص شود. طبعاً در دانشگاههایی که گفتن و خواندن جزوه و یا محدود بودن متن درس به کتاب واحد دلبذیرتر از مراجعه به کتب متعدد در زمینهٔ علمی مورد تعلیم و تعلم است، رابطهٔ کتابخانه و هیأت علمی چنان که باید قوت و قوام ندارد. از طرفی کتابدار باید در تمام جریان تحولات آموزش و فعالیتهای هر گروه آموزشی قرار بگیرد و نیت، بهمین لحاظ است که در دانشگاههای بسیاری از ممالک کتابدار عضو شورای دانشکده‌ای است که در کتابخانهٔ آن دانشکده خادم است.

کتابدار در هر مملکت وظیفه‌ای فرهنگی دارد. چه فرهنگ هر ملت جدا از حیات تاریخی و سنتی او نیست. پس کتابدار باید مروج فرهنگ ملی خود باشد. طبعاً کتابدار هر دانشگاه علاوه بر وظیفه‌ای که در قبال برنامه‌های آموزشی معین دانشگاه خود بر عهده دارد وظیفهٔ دیگری را که باید به محاذات آن و با ایمان به فرهنگ ملی خود انجام دهد، حمایت فرهنگی ملی و کمک به رونق و رواج آن است. مسلماً کتابدار، اگر دارای زمینه‌های فرهنگی ملی نباشد و خدماتش فقط محدود به «کتابداری عملی» باشد هنرش نامؤثر خواهد بود، ولو آنکه در کتابخانه‌ای کار کند که فی‌المثل فقط با فیزیک اتمی سروکار داشته باشد.

۲- تعلیمات کتابداری برای تربیت کتابدار متخصص که در ایران رشته‌ای

است کاملاً جدید. ناچار باید دید و سنجید که درین تعلیمات چه نوع موادی باید حتماً تدریس شود و چه نوع موادی جنبه تفنن و تجمّل و «فرنگی گری» دارد. بالاخره رسیدگی به این مشکل اساسی ضروری است که چگونه باید کمبود نوشته‌های فارسی در زمینه کتابداری را جبران کرد. بالاخره ناچار حد باید مستقیماً از کتب فرنگی استفاده کرد و تا چه حد ترجمه کتب فرنگی مفیدست!

۳- انتخاب و تهیه کتاب یکی از زمینه‌هایی است که در آن مسائل متعدد مطرح خواهد شد. بی تردید یکی از اعظم ضعفهای کتابداری دانشگاهی نحوه انتخاب کتاب است. هنوز مشخص نیست که آیا این کار وظیفه اعضای هیأت علمی و تحقیقاتی است یا تکلیف مستقیم و مستقل کتابدار. ناچار باید دید چرا استادان به پیشرفت امور مربوط به گسترش مجموعه کتابخانه‌ها کمک شایسته علمی نمی‌کنند.

در زمینه انتخاب کتاب باید دید که آیا می‌توان به مانند ممالک دیگر از وجود کتابشناس متخصص برای هر رشته از علوم مورد تدریس استفاده کرد و برای داشتن چنین افراد اوچه طریق تربیت آنها ممکن است. شاید هیچ یک از این راهها مطلوب نباشد و بالاخره به این نتیجه برسیم که بهترین راه برای انتخاب کتاب از مشورت مؤسسه‌ای که در ممالک خارجی هست استفاده کرد و با آنها قرار گذاشت که به میزان اعتبار موجود کتب مهمتری را که در رشته مورد درخواست انتشار می‌یابد انتخاب کنند و بفرستند.

در زمینه تهیه کتاب مشکلات دیگری هم هست که با جنبه‌های اداری و مالی مرتبط است و طبعاً در چنین مجمعی قابل طرح و بحث است.

۴- مسائل مربوط به خدمات و مراجعات - صدی نود مراجعه کنندگان کتابخانه‌های دانشگاهی دانشجویانند. این دانشجویان، هر یک از آبادی و شهری است، یعنی از سوسنگرد و سنقر و بندرلنگه و املش و مرند و بندرعباس و آباد و جیرفت و پنجاه و چند هزار آبادی کوچک و بزرگ و چند شهر معتبر دیگر. اما باید

دانست که این مراجعه کنندگان اکثراً نه در خانه آنقدر که باید کتاب در اختیار داشته‌اند و نه در مدرسه. اگر مقداری کتاب در قفسه اطاق مدیر - مدرسه بوده است در قفسه‌ای قرار داشته و آن قفسه معمولاً مفلک بوده است. اکثر این مراجعه کنندگان مشتاق، زمانی که به دانشگاه می‌آیند از آداب و رسوم استفاده از کتاب و مجله بدورند. دانشجوی هیچ تفصیر ندارد. زیرا در مدرسه‌ای که درس خوانده نه بر که‌دان بوده است و نه بر گه معرف کتاب، تا با ضوابط و اصول دست یافتن کتاب مورد درخواست خود آشنا باشد. یا اینکه بداند که کتاب متعلق به عموم را چگونه باید حفظ کند و از نوشتن و یادداشت در آن و کثیف کردن آن پرهیز نماید!

طبعاً مشکلات کتابدار دانشگاهی ایران با مشکل کتابدار متخصص دانشگاه هاروارد قابل قیاس نیست. یعنی نمی‌توان کلاس‌های چشمگیر و مطلوبی را که فی‌المثل در دانشگاه هاروارد به کار می‌رود عیناً تقلید کرد و همه را به کاربرد! باید توجه داشت که کتابخانه‌های ایران هم مجلس صحبت است و هم قرائتخانه! در حالی که اصولاً ناچار است که وظیفه یک کتابخانه تحقیقاتی و آموزشی را هم داشته باشد!

۵- انتشارات ادواری و فهرست مشترک: یکی دیگر از زمینه‌های بحث ماست تا واقعاً روشن شود که چه مشکلاتی در راه تهیه و منظم نگاه داشتن نشریات ادواری هست و به چه نحو می‌توان از تهیه مجلدات مکرر خودداری کرد. راه‌های تهیه و انتشار یک فهرست مشترک از کلیه نشریات ادواری که در تمام دانشگاه‌های ایران موجود است کدام است؟

البته مباحث مهم دیگری هم وجود دارد که باید بتدریج مورد بحث و مطالعه متخصصان قرار گیرد. احتمال آن دارد که در خلال مباحثات حاضر مقداری مسائل و موارد دیگر مورد گفتگو قرار گیرد. از قبیل ایجاد روش‌های محرمانه برای تفتیش خروجی مجوز کتاب، نحوه استفاده از کامپیوتر در گردش و امانت کتاب و محاسبات

خرید، مسائل، مربوط به فهرست نویسی، ترتیباتی که احتمالاً باید در راه ایجاد یک مرکز خدمات مشترک کتابداری دانشگاهی به وجود آید، اشکالات مربوط به امانت دادن کتاب بین کتابخانه‌های دانشگاهی، میزان ونحوه استفاده دانشجویان از رسالات تحصیلی چاپ نشده بنحوی که حقوق مؤلف محفوظ بماند و ضمناً دانشجویان از تحقیقات اسلاف خود محروم نماند، میزان افزایش اعتبارات خرید کتاب و نشریه ادواری در قبال ترقی سالیانه قیمت کتاب در جهان، علل عدم استفاده بعضی از واحدهای دانشگاهی از کتابداران متخصص، و جزاینها ...

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی